

Зикирова Г.А.

**ОКУТУУДАГЫ УЛАНМАЛУУЛУК ПРИНЦИБИ ЖАНА АНЫН
ТАРЫХЫЙ-ЛОГИКАЛЫК МҮНӨЗҮ**

G.A. Zikirova

**DURATION PRINCIPLE IN EDUCATION AND ITS HISTORICAL AND LOGICAL
CHARACTERISTICS**

УДК:37.026.9.51.8

Бул статьяда окутуудагы уланмалуулук проблемасынын жалпы дидактикалык принцибинин философиялык жана психологиялык-педагогикалык негиздерин изилдөө көрсөтүлөт.

This article focuses on the study of the problem of the duration of the general education didactic principle of philosophical and psychological foundations in the learning process.

Философиялык жана психологиялык-педагогикалык адабияттарды талдоо көрсөткөндөй, “уланмалуулук” көп аспектилүү татаал түшүнүк болуп саналат, андан философиялык, педагогикалык жана психологиялык аспектилерди бөлүп кароого болот.

“Уланмалуулук” түшүнүгүн мындай комплекстүү изилдөөнүн борбордук философиялык жана методологиялык негизи болуп табияттын, коомдун жана аң-сезимдин өнүгүүсүнүн бир топ жалпы мыйзамдары жөнүндөгү илим катары диалектика эсептелет.

Уланмалуулук коом менен табияттын өнүгүүсүнүн объективдүү мыйзам ченемдүүлүгү болуп эсептелет. Уланмалуулуксуз адам ишмердүүлүгүнүн бардык тармактарында эле алга жылуу мүмкүн эмес, себеби “жаңы нерсе бош эле жерден пайда болбойт, жок нерседен түзүлө калбайт. Анын терең тамыры өнүгүүнүн мурдагы этабында жатат, өтмүштөн жаралат, уруктан өнгөн дарак сыяктуу кеткен нерседен өсүп чыгат да, өз кезегинде, өзүнө келечектин түйүлдүгүн камтып турат» [3].

Философиялык адабияттарда уланмалуулук өнүгүү учуру катары, өнүгүү процессинде эски менен жаңынын ортосундагы объективдүү байланыш, өнүгүүнүн ар кандай формасынын зарыл шарты, функционалдык жактан төп келүү, «өнүгүүнүн адымдоочу мүнөзүн мүнөздөөчү зарыл белги» катары түшүндүрүлөт.

«Уланмалуулук – бул өнүгүү процессиндеги кубулуштардын арасындагы байланыш, мында жаңы нерсе эскини алмаштыруу менен анын айрым элементтерин өзүндө сактап калат». Бул жерде уланмалуулуктун объективдүү жана жалпылык мүнөзү баса белгиленген. Андан сырткары, «уланмалуулук – коомдун эстутумунун өзгөчө механизми, ал өтмүштүн маданий маалыматтарын топтоону жана сактоону ишке ашырат, анын негизинде жаны баалуулуктар жаралат» деп белгиленет. Уланмалуулук – бул өнүгүп жаткан реалдуулуктун ар түрдүү сапаттык абалдарынын арасындагы байланыштар-

дын эң маанилүү тибин чагылдыруучу түшүнүк, бул реалдуулуктун маңызы танылуучу системанын ичинен чекке жеткен абалды сактоо, кайра жаратуу жана модификациялоо биримдигинде турат» [2].

Ошентип, философияда уланмалуулук өнүгүү мыйзам ченемдүүлүгү катары каралат. Анын үстүнө уланмалуулук диалектиканын танууну тануу, сандан сапатка өтүү, карама каршылыктардын биримдиги жана күрөшү сыяктуу мыйзамдарынын көрүнүшү болуп саналат.

Окутуудагы уланмалуулуктун көрүнүшүнүн бир мисалы, сандык өзгөрүүлөрдүн сапатка өтүү мыйзамынын бир тарабы катары орто кесиптик-техникалык мекемелердин окуучуларына ылайык келүүчү жогорку кесиптик окуу жайына өтүү үчүн кесиптик жактан даярдоонун башка стратегиясы эсептелет. Мындай студентти кесиптик жактан даярдоону интеграциялоо ар тараптуу өнүккөн инсанды калыптандырууну, анын кесиптик маанилүү жактан маанилүү сапаттарын, өндүрүштү автоматташтыруу жана компьютерлештирүү шарттарында багыт алуу билгичтигин тарбиялоону, жаңы социалдык-экономикалык шарттарда кесиптик даярдыктын мазмуну менен процессин гумандаштырууну, инженердик-техникалык билимдердин, билгичтиктердин жана көнүмдөрдүн ролун жогорулатууну, кесиптик жактан даярдоо процессине орто кесиптик-техникалык мекемелердин бүтүрүүчүлөрүнүн жогорку кесиптик билим берүүнүн шарттарына тез ыңгайлашуусун камсыздоочу өндүрүштүк эмгекти уюштуруунун жаңы формаларын » кийирүүнү талап кылат [3].

Окутуудагы уланмалуулук карама-каршылыктардын биримдиги жана күрөшү мыйзамынын көрүнүшүнүн мисалы болуп, окутуунун түрдүү деңгээлдеринин арасындагы уланмалуулукту ишке ашыруу механизминде педагогикалык процесстин үзгүлтүксүздүгүн жана бүтүндүгүн камсыздоо зарылдыгы менен анын натыйжаларынын жана окутуунун дискреттик мүнөзүнүн ортосунда карама-каршылык жаткандыгы эсептелет. Чындыгында, билим берүү системасы педагогикалык максатта табият таануу жана техникалык объектилер мыйзамдарынын объективдүү жана көп жактуу өз ара байланыштарынын биримдигин ажыратат. Жаратылыштын кубулуштары менен мыйзамдары илимдердин негиздеринде окуп-үйрөнүлөт, ал эми техникалык объектилер менен технологиялык процесстер – жалпы техникалык жана атайын курстарда окуп-үйрөнүлөт. Өздөштүрүлүүгө тийиш болгон материалды бөлүү маалыматтын өзгөчө

кыйынчылыксыз кабылдануучу бөлүгү алынганга чейин жүргүзүлөт. Ар кандай дисциплина бөлүктөргө, бөлүктөр – темаларга, темалар – айрым-айрым суроолорго бөлүнөт. Окутуунун дискреттик мазмунуна педагогикалык процесстин дискреттик мүнөзү дал келет. Окутуунун дискреттүүлүгү аны уюштуруу формаларынын ар түрдүүлүгүнөн (сабактар, лекциялар, семинарлар ж.б.) көрүнөт.

Уланмалуулуктун танууну-тануу мыйзамынын бир тарабы катары көрүнүшүнүн мисалы болуп чакан адистештирилген кесиптик окутуудан кесиптик-техникалык билим берүүнү интеграциялоо шарттарында кесиптин топторуна жана кеңири профилдүү кесиптерге окутууга өтүү эсептелет. Окутуунун биринчи түрүн экинчиси танбайт, чакан адистештирилген кесиптик билим берүүнүн элементтери кеңири профилдеги кесиптерге үйрөтүүнүн негизи катары кабыл алынат [1].

Ошентип, диалектиканын мыйзамдары чындыктын өнүгүү мыйзамдары, ошондой эле таанып-билүүнүн мыйзамдары, илимий жана окуу билимдерин өнүктүрүүнүн мыйзамдары болуп саналат. Ошондуктан бул диалектикалык мыйзамдар окутуудагы уланмалуулукту ишке ашыруу механизмдин да ачып берүүгө жардамдашат. Ошентип, «окуу билими – мазмундун белгилүү бир элементтерин тануучу карама-каршы кош бирдиктүү процесс, ошондой эле эски нерседеги оң көрүнүштү сактоо, көбөйтүү, аны кайра жасоо, окуп таанып-билүүнү өнүктүрүүнүн бир топ жогорку стадиясына өтүү». Окутуу уланмалуулугу окуп таанып-билүүдөгү үзгүлтүксүздүктү камсыз кылууга белсенип, жаңы билимдин пайда болушунун зарыл шарты болуп саналат.

“Уланмалуулук” категориясы “өнүгүү” категориясы менен тыгыз байланышкан. Уланмалуулук бардык өнүгүп турган кубулуштарга, процесстерге мүнөздүү болгон жалпы жана маанилүү байланыштарды чагылдырат; диалектикалык өнүгүүнүн маанилүү учурун каттоого алат – бул эскинин белгилеринин жаңыда бар экендиги. Өнүгүү процессинин өңүтүнөн алып караганда маанилүү болуп уланмалуулукту сапаттык өзгөрүүлөр процесси катары, башка бир сапаттын пайда болуусу үчүн жетиштүү болгон белгилүү бир өлчөмдөгү өзгөрүүлөр бар болгондо бир деңгээлден экинчи деңгээлге өтүү катары кароо эсептелет. Уланмалуулук негизинен, мурунку баскычтарда жетишилген нерсенин андан ары өнүктүрүүнү болжойт, мунсуз алга жылуу мүмкүн эмес. Эски, классикалык жана жаңы билимдердин ортосунда уланмалуулук байланыш –

диалектикалык тануу сакталат: жаңы нерсе эскини толугу менен танбайт, анын бир топ рационалдуу бөлүгүн өзүнө камтып калат, аны толуктап, анын колдонулуу чектерин тактайт да, белгилүү бир чектеги өтүүдө аны эски – классикалык жана салттуу нерсеге айландырат [4].

Ошентип, окутуудагы уланмалуулук адамдын психофизиологиялык мыйзам ченемдүүлүктөрү менен тыгыз байланышкан. Демек уланмалуулук проблемасы табиятта, коомдо жана ойломдо көрүнүү менен, универсалдуу мүнөзгө ээ.

Окутуудагы уланмалуулук проблемасынын пайда болуу тарыхы боюнча адабияттарды талдоо көрсөткөндөй, бул проблема жаштарга адамзаттын мурунку муундары топтогон социалдык тажрыйбаны үрп-адаттар, каада-салттар, ырым-жырымдар, жүрүм-турумдун этикалык нормалары, жалпы жашоо эрежелери ж.б. аркылуу өткөрүп берүү муктаждыгына байланыштуу педагогикада пайда болгон.

Окутуудагы уланмалуулукту изилдөө менен педагогдор жана психологдор активдүү алектенишкен. Бул проблема балдар бакчасы менен башталгыч мектептин, башталгыч мектеп менен ортоңку класстардын, ортоңку жана жогорку класстардын, кээде орто жана жогорку окуу жайлардын ортосундагы байланыш өңүтүнөн тарбиялоо менен окутуунун негизги компоненттеринин арасындагы ички байланыштарды жана көз карандылыктарды күчөтүү багытында чечилген [2]. Тактап айтканда, бул окутуучулардын өз ара жакын окуу жылдарындагы окуу-тарбиялык ишмердүүлүгүнүн өз ара байланышын камсыздоо үчүн окутуунун мазмуну менен усулдарындагы уланмалуулукту ишке ашыруу болгон.

Адабияттар

1. Гершунский Б.С. үзгүлтүксүз билим берүүнүн педагогикалык өңүттөрү [Тест] //Жог.мект.кабарлары. - 1987. №8. 22-29-б.
2. Ганелин Ш.И. Уланмалуулук жана предметтер аралык байланыштар жөнүндө. Окутуудагы уланмалуулук жана 5-8-класстарда окуу предметтеринин оросундагы өз ара байланыш[Тест].- М., 1961. 24-б.
3. Гершунский Б.С. Билимдин философиясы. [Тест]/ - Москва психологиялык институту “Флинта”, 1998. 414,432-б.
4. Кустов Ю.А. Кесиптик-техникалык жана жогорку мектептин уланмалуулугу [Тест]. - Урал университетинин басмаканасы. 1990. 120-б.
5. Федоров В.А. Кесиптик билим берүү: теория, эмпирика, практика [Тест]. -Екатеринбург, 2001.330-б.

Рецензент: д.пед.н. Бабаев Д.Б.